Ayral, M., Özcan, Ş., Can, R., Ünlü, A., Bedel, H., Şengün, G., Demirhen, Ş., Çağlar, K. (2014). Normal gelişim gösteren öğrencilerin özel gereksinimli öğrencilere bakışını etkileyen etkenler**.** *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15(Özel Sayı)*, 218-230.
Geliş Tarihi: 16/01/2014 Kabul Tarihi:16.12.2014

NORMAL GELİŞİM GÖSTEREN ÖĞRENCİLERİN ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÖĞRENCİLERE BAKIŞINI ETKİLEYEN ETKENLER*

Mustafa AYRAL**
Şadan ÖZCAN***
Rahmi CAN ****
Ahmet ÜNLÜ *****
Haydar BEDEL******
Gökhan ŞENGÜN *******
Şenol DEMİRHAN ********
Kemal ÇAĞLAR*********

ÖZ

Özel gereksinimli birey için en temel sorun, topluma uyum sağlamak ve üretici duruma geçmektir. Ancak bu amacın gerçekleşebilmesi için toplumun da özel gereksinimli bireyleri kabul etmesi ve onlara yönelik olumlu yaklaşım içinde bulunması gereklidir. Bu çalışma, Ankara ili Altındağ ilçesindeki okullara devam eden ve normal gelişim gösteren öğrencilerin sınıflarındaki özel gereksinimli öğrencilere sosyal açıdan nasıl baktıklarını, özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabul düzeylerini ve sosyal kabul düzeyini etkileyen değişkenleri belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma tarama modelindedir. Analiz sonuçlarına göre, normal gelişim gösteren akranlarının gözünde özel gereksinimli öğrencilerin orta düzeye yakın bir kabul düzeyine sahip oldukları bulunmuştur. Cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi, normal gelişim gösteren öğrencinin özel gereksinimli kardeşe sahip olup olmama durumu, ailesinin gelir durumu, anne ve babasının eğitim durumunun özel gereksinimli öğrencilere yönelik sosyal kabul düzeyini anlamlı derecede değiştirmediği saptanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kaynaştırma, Özel Gereksinimli Öğrenciler, Özel Eğitim, Sosyal Kabul.

THE FACTORS THAT AFFECT THE VIEWS OF NORMALLY DEVELOPING STUDENTS ON MAINSTREAM STUDENTS

ABSTRACT

The most basic problem for individuals with special needs, is the orientation to the community and to be productive. However, in order to realize this purpose, the community is required to accept individuals with special needs and behave in positive approach. This study is realized in the schools of Altındağ District of Ankara to determine how the students with normal development socially view the mainstream students in their classes, the level of social acceptance of the mainstream students and the variables that affect the acceptance level. Research is survey model. According to the results of the analysis, mainstreaming students were found to have moderate levels of acceptance by their peers showing normal development. It is also founded that gender, age, class level, for the student showing normal development having or not having a sibling with special needs, family income, mother's and father's educational level were not significantly change the social acceptance level of the mainstream students.

Keywords: Mainstreaming, Special Education, Social Acceptance

---

* Bu çalışma, 23. Ulusal Özel Eğitim Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr., Ankara Altındağ Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürü, e-posta: mustafaayral@hotmail.com
*** Rehber Öğretmen, Ankara Altındağ Rehberlik ve Araştırma Merkezi Özel Eğt. Böl. Bşk. e-posta: ozcansadan@gmail.com
**** Rehber Öğretmen, Ankara Altındağ Rehberlik ve Araştırma Merkezi PDR Bölüm Başkanı, e-posta: rhm.can@gmail.com
***** Rehber Öğretmen, Ankara Altındağ Rehberlik ve Araştırma Merkezi, e-posta: ahmunlu@yahoo.com
****** Rehber Öğretmen, Ankara Altındağ Rehberlik ve Araştırma Merkezi, e-posta: haydel73@gmail.com
******* Rehber Öğretmen, Ankara Altındağ Rehberlik ve Araştırma Merkezi, e-posta: gkhansengun@gmail.com
******** Rehber Öğretmen, Ankara Altındağ Rehberlik ve Araştırma Merkezi, e-posta: senoldemirhan@gmail.com
********* Özel Eğitim Öğretmeni, Ankara Altındağ Rehberlik ve Araştırma Merkezi

1. GİRİŞ

Özel eğitim, "Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitim ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için özel olarak yetiştirilmiş personel, geliştirilmiş eğitim programları ve yöntemleri, bu bireylerin tüm gelişim alanlarındaki özellikleri ile akademik disiplin alanlarındaki yeterliliklerine dayalı olarak uygun ortamlarda sürdürülen eğitim" olarak tanımlanmaktadır (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2006, Mad. 4). Özel eğitimin ilkeleri sayılırken de; özel eğitim kapsamındaki bireylerin eğitimine olabildiğince erken yaşta başlanılması, bireyi sosyal ve fiziksel çevresinden mümkün olduğu kadar ayırmadan planlanması ve yürütülmesi ve topumla etkileşim ve karşılıklı uyum sağlama sürecini kapsayacak şekilde planlanması (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, Mad.6) gerektiği belirtilmektedir.

Özel eğitime gereksinimi olan bireylerin kendi gereksinimleri doğrultusunda en üst düzeyde gelişimlerini sağlamak için uygun eğitim fırsatlarından yararlanmaları gerekmektedir (Kargın, 2004). En uygun eğitim ortamı kavramından hareketle, özel gereksinimli öğrencilerin eğitiminde en az kısıtlayıcı eğitim ortamı önerilmektedir. En az kısıtlayıcı eğitim ortamında öğrencinin normal yaşıtlarıyla bir arada bulunması ile gereksinimlerinin en üst düzeyde karşılanması hedeflenmektedir. En az kısıtlayıcı eğitim ortamı ise "kaynaştırma eğitimini" işaret etmektedir (Kırcaali-İftar, 1998). En az kısıtlayıcı ortam belirlenirken, özel gereksinimli öğrencinin olabildiğince akranları ile bir arada olması ve öğrencinin en üst düzeyde başarı göstermesi hedeflenir.

Uygulamada, özel gereksinimli öğrencilerin normal gelişim gösteren akranlarıyla birlikte eğitim görmeleri kaynaştırma uygulaması olarak görülmekle birlikte, kaynaştırmanın yalnızca fiziksel birliktelik anlamına gelmediği kabul edilmektedir (Kargın, 2004). Kaynaştırma yoluyla eğitim uygulamalarında özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin, eğitimlerini öncelikle yetersizliği olmayan akranları ile birlikte aynı kurumda sürdürmeleri sağlanır (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, Mad. 23). Buradaki temel amaç da, öğrenciye, ihtiyacı olan beceriler kazandırılarak toplumla bütünleşmesini sağlamak şeklinde açıklanmaktadır (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, Mad. 4).

Kaynaştırma yoluyla eğitim, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde, (Mad. 23). "özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitimlerini, destek eğitim hizmetleri de sağlanarak yetersizliği olmayan akranları ile birlikte resmî ve özel; okul öncesi, ilköğretim, orta öğretim ve yaygın eğitim kurumlarında sürdürmeleri esasına dayanan özel eğitim uygulamaları" olarak tanımlanmaktadır.

Özel gereksinimli çocukların, normal gelişim gösteren çocukların devam ettiği eğitim ortamlarında eğitilmesi şeklinde tanımlanan kaynaştırma eğitiminin, hem özel gereksinimli hem de normal gelişim gösteren çocuklara yararı olduğu vurgulanmaktadır. Kaynaştırma ortamında özel gereksinimli çocukların normal gelişim gösteren yaşıtlarıyla bir arada bulunmalarıyla, birbirlerini değişik yönlerden etkileyerek akademik ve sosyal alanlarda gelişme fırsatı bulabilmekte, aynı zamanda tüm yaşam süreci içerisinde sosyal hayata uyumu kolaylaştırıcı pek çok kazançlar elde etmektedirler. Metin ve Çakmak-Güleç (1999) tarafından ilköğretim düzeyindeki eğitimcilerin kaynaştırma ile ilgili düşüncelerinin incelendiği bir çalışmada, kaynaştırma programlarının normal gelişim gösteren öğrenciye ve öğretmene, özel gereksinimli/farklı bireylere karşı duyarlılık; özel gereksinimli öğrenciye ise sosyalleşme fırsatı sağladığı sonucu ortaya çıkmıştır. Darıca (1992) ise, kaynaştırma eğitiminin, yalnızca özel gereksinimli çocukların gelişimine

katkıda bulunan bir eğitim modeli olarak değerlendirilmemesi gerektiğini; iletişimin iki yönlü olmasına özen gösterilmesi gerektiğini; özel gereksinimli çocuklara sağlayacağı yararların yanı sıra normal gelişim gösteren çocuklara sağlayacağı yararların da dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. Yaşıtların model olma ve uyarım sağlamaları yoluyla özel gereksinimli öğrencilerin yeni beceriler geliştirmelerine yardımcı olacağı; işbirliği kurma, paylaşma ve karşılıklı iletişim kurabilme fırsatlarından yararlanabilecekleri; normal gelişim gösteren öğrencilerin özel gereksinimli öğrencileri red davranışlarını azaltacağı ve sosyal kabulü geliştireceği; özel gereksinimli öğrencilerin sosyal becerilerindeki yeterliğin artmasını sağlayacağı belirtilmektedir (Fenrick ve Peterson, 1984'ten akt. Aktaş ve Küçüker, 2002; Sucuoğlu ve Diken, 1999, 25-39; Aral, 2005, 69; Çolak, Vuran ve Uzuner, 2013). Sınıf ortamının toplumun küçük bir modeli olduğu kabul edilirse, sınıftaki sağlıklı iletişimin diğer sosyalleşme alanlarına da taşınacağına (Sart, Ala, Yazlık ve Yılmaz, 2004) değinilmektedir.

Araştırmalar da, yarı zamanlı kaynaştırma kapsamında özel eğitim sınıflarında eğitimlerine devam eden özel gereksinimli öğrencilerle karşılaştırıldığında, tam zamanlı kaynaştırma uygulamasıyla normal gelişim gösteren yaşıtlarıyla aynı ortamda bulunan özel gereksinimli öğrencilerin gelişim testlerinde daha başarılı olduklarını ve bireysel çalışmalarda daha iyi performans gösterdiklerini ortaya koymaktadır (Artan ve Balat, 2003).

Özel gereksinimli öğrenciler için düzenlenecek eğitim ortamlarının da, olabildiğince normal gelişim gösteren yaşıtlarıyla aynı ortam olmasına özen gösterilmesi gerekmektedir. En az kısıtlayıcı ortamdan en çok kısıtlandırılmış ortama doğru bir seçenek sırasının izlenmesi, özel eğitim hizmetlerinin temel ilkelerindendir. Kaynaştırma uygulamaları, özel eğitime ihtiyacı olan bireyin yetersizliği olmayan akranları ile birlikte aynı sınıfta "tam zamanlı" olarak uygulanabileceği gibi, özel eğitim sınıflarında "yarı zamanlı" olarak da uygulanabilir. Böylelikle, özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin öncelikle yetersizliği olmayan akranlarının devam ettiği sınıf olmak üzere, özel eğitim sınıfı, gündüzlü özel eğitim okulu/kurumu, yatılı özel eğitim okulu/kurumu gibi en az kısıtlandırılımış ortamdan en çok kısıtlandırılmış ortamda eğitimlerini sürdürmelerini sağlayacak şekilde yerleştirilmelerine dikkat edilir (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, Mad. 12).

York ve Tundidor'a (1995) göre kaynaştırma kavramının temelinde özel gereksinimli öğrencilerin, (1) Ailedeki diğer kardeşleri ve akranlarıyla aynı okula gitmeleri, (2) aynı yaştaki akranlarıyla aynı sınıfta bulunmaları, (3) öğrenciye ve/veya öğretmene gereksinim duydukları destek özel eğitim hizmetlerinin sağlanması yer almaktadır. Kaynaştırma eğitimi, 1983 yılında çıkarılan 2916 sayılı yasa, 1997'de çıkarılan 573 sayılı kararname ve buna dayalı olarak 2000 yılında yürürlüğe giren Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği ile yaygın olarak uygulanmaya başlanmıştır (İzci, 2005). Özel eğitim alanında ortaya çıkan gelişmeler sonunda günümüzde pek çok özel gereksinimli öğrenci genel eğitim sınıflarında eğitim görmektedir. Günümüzde özel gereksinimli çocukların daha erken dönemde tanılandığı; eğitim olanaklarından daha fazla sayıda bireyin yararlandığı; okul öncesi dönemde özel eğitim hizmetlerinin giderek yaygınlaştığı; kaynaştırma eğitimine daha fazla öğrencinin alındığı dikkati çekmektedir (Kargın, 2003).

Kaynaştırma uygulamalarının başarılı olmasında, özel gereksinimli öğrencilere ve okul personeline gereksinim duydukları konularda destek özel eğitim hizmetlerinin verilmesi gerekmektedir. Farklı şekillerde verilebilen özel eğitim desteğinin yanında,

bireyselleştirilmiş eğitim programlarının da hazırlanması büyük önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra kaynaştırma uygulamasının başarısında özel gereksinimli ve özel gereksinimli olmayan öğrenciye, özel gereksinimli ve özel gereksinimli olmayan öğrencinin ailesine, okuldaki personele ve özellikle sınıf öğretmenine ilişkin etmenler ile (Sucuoğlu ve Diken, 1999); kurum, organizasyon, personel, program ve malzeme yeterlilikleri de kaynaştırma eğitiminin başarısını etkilemektedir (Akt.: Avcı, 1999; Downing, Ryndak ve Clark, 2000; Jenkinson, 1997, 141). Mevzuatı gereğince, bu öğrenciler için Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı (BEP) hazırlanır; öğrencinin yetersizliğine uygun fiziksel, sosyal, psikolojik ortam düzenlemeleri yapılır. Ayrıca, okul ve kurumlardaki personel, diğer öğrenciler ve onların aileleri, özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin özellikleri hakkında bilgilendirilir (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, Mad. 23). Bu çalışmada en az kısıtlandırılmış ortam olan ve öğrencinin normal gelişim gösteren yaşıtlarıyla aynı ortama devam ettiği "tam zamanlı kaynaştırma uygulaması" kapsamındaki öğrenciler üzerinde çalışılmıştır.

Özel gereksinimli öğrencilerin akranlarıyla birlikte aynı ortamda eğitim görmelerinde başarıyı sağlayacak olan kritik etkenlerden birisi, bu öğrencilerin sosyal kabulü ve kendilerine yönelik tutumlar olduğu söylenebilir. Özel gereksinimlilere yönelik tutumun olumsuz olması durumunda, özel gereksinimli bireyin yetersizlik durumunun yarattığı zorluklardan daha fazla bir zorlukla karşı karşıya kalınabileceği söylenebilir. Fenrick ve Petersen (1984, Akt. Aktaş ve Küçüker, 2002), kaynaştırma ortamlarında öğrencilerin özel gereksinimli yaşıtlarına destek ve yardımcı olmaya, anlayış ve kabul göstermeye yönelik davranışlarında etkili olan en önemli etmenlerden birisinin, özel gereksinimli bireylere ilişkin sahip oldukları tutumlar olduğunu belirtmektedirler. Aileden, çevredeki diğer bireylerden ve özellikle de yaşıtlardan kabul, onay ve sevgi görme, özel gereksinimli çocukların benlik saygısının ve kendine güven duygularının gelişiminde oldukça önemli bir etmendir (Bıyıklı, 1989).

Özel gereksinimli birey için en temel sorun, topluma uyum sağlamak ve üretici duruma geçmektir. Ancak bu amacın gerçekleşebilmesi için toplumun da özel gereksinimli bireyleri kabul etmesi ve onlara yönelik olumlu yaklaşım içinde bulunması gereklidir (Orel, Zerey ve Töret, 2004). Hem insancıl görüş gereği, hem de demokratik görüş gereği özel gereksinimli bireylerin yetenek, yeterlilik ve gereksinimleri dikkate alınarak eğitilmeleri gereklidir. Dolayısıyla özel gereksinimli bireylerin toplum dışına itilmesi yerine toplumla daha kolay kaynaşmaları, bütün eğitim olanaklarından yararlanmalarına bağlıdır (Cavkaytar, 2000; Civelek,1991; Eripek, 1992; Kırcaali-İftar, 1998; Gözün ve Yıkmış, 2004).

Kaynaştırma sınıfındaki özel gereksinimli çocuğun normal gelişim gösteren akranları tarafından sosyal olarak kabulü, sınıftaki özel gereksinimli ve normal gelişim gösteren tüm öğrencilerin davranışlarını etkilemektedir. Bu nedenle kaynaştırma sınıflarındaki özel gereksinimli öğrencilere karşı var olan olumsuz öğretmen tutumları, öğrenciler için tehlike arz etmektedir. (Kuz, 2001). Türkiye genelinde yapılan araştırma sonuçları değerlendirildiğinde, ülke genelinde özel gereksinimlilere yönelik tutumların, algıların ve düşüncelerin genelde "olumlu" olduğu söylenmekle birlikte, özel gereksinimlilere acıma, belirli sosyal ortamlarda özel gereksinimlileri tercih etmeme, eğitim ortamlarında belirli engel gruplarının ayrı okullarda eğitim görmelerini düşünme gibi olumsuz tutumların varlığı da belirlenmiştir (Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2011 19-20).

Özel gereksinimli öğrencilerin genellikle az arkadaşları vardır ve kaynaştırma ortamlarında özel gereksinimli olmayan akranlarına göre daha düşük sosyal statüye sahiptirler (Ciechalski, 1995'ten akt.:Sucuoğlu ve Özokçu, 2005, 43). Özel gereksinimli öğrencilerinin arkadaşları tarafından ortak bir çalışma yapmak için tercih edilmedikleri, uyum ve iletişim problemli olarak algılandıkları belirlenmiştir (Kabasakal, Girli, Okun, Çelik ve Vardarlı, 2008).

Bu çocukların sosyal becerilerinin yetersiz olması ve/veya öğrendikleri sosyal becerileri uygun olarak kullanamamaları, karşılaştıkları çeşitli sosyal problemlerin nedeni olarak kabul edilmektedir. Çünkü, sosyal beceriler bireyin akranları, öğretmenleri, ailesi ve diğerleriyle olumlu sosyal ilişkiler kurması, bu ilişkileri sürdürmesi için gereklidir ve bu beceriler akran kabulü ile sosyal uyumu kolaylaştırır; çevrenin sosyal beklentileri ile baş etmeyi sağlar (Gresham, 1986, Kolb, Hanley ve Maxwell, 2003, Gresham, Sugai ve Horner, 2001'den Akt. Sucuoğlu, 2005, 43).

Akçamete ve Ceber (1999; Akt. Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2011, 41), lise düzeyinde kaynaştırma uygulamalarına devam eden işitme yetersizliği olan ve olmayan öğrencilerin sosyal statüleri arasında fark bulamamışlardır. Kaynaştırma sınıflarına devam eden zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabullerinin akranlarından düşük olduğu (Şahbaz, 2004); Baysal (1989) ve Uysal'ın (1999) yaptığı çalışmalarda da, zihinsel yetersizliği olan özel gereksinimli öğrencilerin sosyal becerilerinin akranlarından daha az olduğu bulunmuştur (Akt. Sucuoğlu ve Özokçu, 2005). Sucuoğlu ve Özokçu'nun (2005, 58) araştırmasında da, özel gereksinimli öğrencilerin sosyal beceri ve akademik yeterliliklerinin özel gereksinimli olmayan akranlarından daha az, problem davranışlarının ise daha fazla olduğu bulunmuştur. Orhan'ın (2010, 55) araştırmasında da, özel gereksinimli öğrencilerle normal gelişim gösteren öğrencilerin sosyal beceri ve problem davranışları arasında anlamlı derecede fark olduğu; ayrıca kaynaştırma sınıf öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin olumsuz görüşe sahip olmalarında öğrencilerin dışsallaştırılmış problem davranışlarının etkili olduğu belirlenmiştir. Metin (1992, 36), özel gereksinimli öğrencilerin normal gelişim gösteren çocuklar tarafından kabul edilmelerini etkileyen en önemli faktörün, bu öğrencilerin diğer çocuklara zarar verebilecek saldırganlık gibi problem davranışları olduğunu belirtmektedir

Çalışmanın buraya kadarki kısmı özetlenecek olursa, kaynaştırma uygulamalarının başarılı olmasını ve özel gereksinimli öğrencilerin normal gelişim gösteren akranları arasındaki sosyal statülerini etkileyen değişkenler şu şekilde özetlenebilir:

1. Özellikle öğretmenin olmak üzere okul çalışanlarının tutumları,
2. Özel gereksinimli öğrencinin özellikleri (engelin türü, engelin düzeyi vb.),
3. Normal gelişim gösteren öğrencinin özellikleri,
4. Özel gereksinimli ve normal gelişim gösteren öğrencinin aile özellikleri (Sosyo ekonomik düzey vb.),
5. Uygulanan eğitim programı,
6. Cinsiyet,
7. Yaş,
8. Eğitim düzeyidir,

(Sucuoğlu ve Diken, 1999; Nal ve Tüzün, 2011; Sünbül ve Sargın, 2002; Civelek, 1990; Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2011). Bu araştırmada, sınıflarında özel gereksinimli öğrenci bulunan normal gelişim gösteren öğrencilerin kaynaştırma kapsamındaki

arkadaşlarını sosyal kabul düzeyleri, öğrenciye ve ailesine ilişkin özellikler açısından irdelenmiştir.

2. AMAÇ

Bu çalışma, Ankara ili Altındağ ilçesindeki okullara devam eden ve normal gelişim gösteren öğrencilerin, sınıflarındaki tam zamanlı kaynaştırma kapsamındaki arkadaşlarına sosyal açıdan nasıl baktıklarını, özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabul düzeylerini ve sosyal kabul düzeyini etkileyen değişkenleri belirlemek amacıyla yapılmıştır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma tarama modelindedir. Civelek tarafından Türkçeye uyarlanmış olan Siperstein'in Sosyal Kabul Ölçeği kullanılarak, sınıflarında özel gereksinimli arkadaşları olan normal gelişim gösteren öğrencilerin görüşlerine başvurulmuştur. Ölçekle birlikte sosyal kabul düzeyini etkileyeceği düşünülen, normal gelişim gösteren öğrencilerin kişisel bilgileri sorulmuştur.

3.2. Evren ve Örneklem

Evreni Ankara ili Altındağ ilçesi olan çalışmada tüm okullara ulaşıldığından (2011 Nisan-Mayıs aylarında 110 okul), ilçe düzeyinde örneklem seçilmemiştir.

3.3. Verilerin Toplanması

Araştırma ölçeği, Altındağ Rehberlik ve Araştırma Merkezi öğretmenleri tarafından Altındağ İlçesindeki okul yöneticileri, rehber öğretmenler ve sınıf/şube öğretmenlerinin desteği ile uygulanmıştır.

Veri toplama aracı olarak Civelek (1990) tarafından Türkçeye uyarlanmış olan Siperstein'in Sosyal Kabul Ölçeği kullanılmıştır. 22 maddeden oluşan ölçek, 5'li derecelendirmeli bir yapıya sahiptir. Maddeler olumlu kökle ifade edildiğinden, ölçekten alınan puanın yüksekliği, özel gereksinimli öğrencinin normal gelişim gösteren akranları arasındaki sosyal kabulünün de yüksek olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Test-tekrar test yöntemiyle yapılan çalışmada güvenirlik katsayısı .83 olarak bulunmuştur.

Araştırma kapsamında Altındağ ilçesinin tüm okulöncesi, ilköğretim ve ortaöğretim okullarına gidilmiş; çalışma konusunda okul yönetimine bilgi verilmiş; okul ve sınıf/şube rehber öğretmenleriyle özel gereksinimli öğrencisi olan şubeler belirlenmiştir. Araştırmada örneklem seçilmemiş olmasına karşın, bir özel gereksinimli öğrenci hakkında sınıfındaki birden çok normal gelişim gösteren akranının görüşüne başvurma yoluna gidilmiştir. Özellikle kişilerin yazılı olduğu sınıf listesi gibi bir listenin bulunduğu ve bunlar arasında bir seçim yapılmasının gerekli olduğu durumlarda kullanılan ve örneklemlerde yansızlığı korumanın yollarından biri olan yansız diziden eşit aralıklarla seçme yöntemi (Rummel, 102; Karasar, 1982, 133) kullanılmıştır. Özel gereksinimli öğrenci hakkında görüşüne başvurulacak normal gelişim gösteren öğrenciler, her şube öğrenci listesinin 1., 10, 20, 30, 40. öğrenci olacak şekilde yansız olarak seçilmiştir. Görüşüne başvurulacak öğrencinin sınıf ortamından etkilenmemesi ve görüşlerini daha

rahat açıklayabilmesi için, kendisiyle başka bir ortamda ve birebir görüşülmüş ve anket (ölçek) uygulanmıştır.

3.4. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Uygulama sonucunda 1491 öğrenciye ulaşılmıştır. 37 anket, normal gelişim gösteren öğrenciye ait temel bilgilerde eksiklik olması nedeniyle değerlendirmeye alınmamıştır. Veriler SPSS programında analiz edilmiştir. Veriler üzerinde ortalama, yüzde, frekans hesapları yapılmış; gruplar arasındaki farkların belirlenmesi için ANOVA ve Sheffe Testi uygulanmıştır.

4. BULGULAR ve TARTIŞMA

Tablo 1'de, normal gelişim gösteren öğrencilerin cinsiyetlerine göre ve toplamda özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabul puanları verilmiştir. Toplamda 69 olan sosyal kabul puanı, ölçekten alınabilecek en düşük ve en yüksek sosyal kabul puanı olan 22–110 aralığına yerleştirildiğinde, orta düzeyde bir sosyal kabul olduğu söylenebilir. Cinsiyet değişkenine göre bakıldığında ise, normal gelişim gösteren kız ve erkek öğrencilerin cinsiyet değişkeninin, özel gereksinimli öğrencinin sosyal kabulünde etkili olmadığı görülmektedir.

Tablo 1.
Cinsiyete Göre Sosyal Kabul Puanı

Cinsiyet	N	%	Sosyal Kabul Puanı	Anlamlı Fark Çıkan Gruplar
Kız	808	56	69	Yok
Erkek	627	43	69	
TOPLAM	1435	99	69	

F(1-1433)= ,838; p> .01

Tablo 2'de, normal gelişim gösteren öğrencilerin yaş gruplarına göre özel gereksinimli öğrenciler hakkındaki sosyal kabul puanları verilmiştir. Normal gelişim gösteren öğrencilerin yaş grubu yükseldikçe, özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabul düzeylerinde az miktarda da olsa azalma görülmekle birlikte, bu fark istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Normal gelişim gösteren kız ve erkek öğrencilerin yaş grubu değişkeninin, özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabulünde etkili bir değişken olmadığı görülmektedir.

Tablo 2.
Yaş Grubuna Göre Sosyal Kabul Puanı

Yaş Grubu	N	%	Sosyal Kabul Puanı	Anlamlı Fark Çıkan Gruplar
4 – 10 Yaş	517	37	69,7	Yok
11 – 14 Yaş	757	54	69,1	
15 ve Yukarısı	138	10	66,7	
TOPLAM	1412	100	69,1	

F(2-1409)= 1,122; p> .01

Tablo 3'te ise, normal gelişim gösteren öğrencilerin sınıf düzeylerine göre özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabul puanları verilmiştir. Burada da yaş gruplarına

benzer bir sonuçtan söz edilebilir. Lise grubunun sosyal kabul puanı diğer gruplara göre biraz daha düşükken, aradaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Normal gelişim gösteren öğrencilerin yaş ve sınıf düzeyleriyle birlikte özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabul puanındaki kısmî düşüş, dikkat çekmektedir.

Tablo 3.
Sınıf Düzeyine Göre Sosyal Kabul Puanı

Sınıf Grubu	N	%	Sosyal Kabul Puanı	Anlamlı Fark Çıkan Gruplar
Anasınıfı – 5. Sınıf	587	40	**69,6**	Yok
6 – 8. Sınıf	751	52	**69,2**	
9 – 12. Sınıf	116	8	**67,1**	
TOPLAM	1454	100	**69,2**	

F(2-1451)= ,673; p> .01

Tablo 4'te, normal gelişim gösteren öğrencilerin kardeş sayısına göre özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabul puanları verilmiştir. Normal gelişim gösteren öğrencilerin kardeşinin olmamasının, özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabul düzeyinde az miktarda azalma yarattığı, ancak, grup puanlarının birbirine çok yakın olduğu görülmekte olup, istatistiksel olarak da aralarında anlamlı bir fark çıkmamıştır. Normal gelişim gösteren öğrencilerin kardeş sayısının, özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabul düzeyiyle çok ilişkili olmadığı görülmektedir.

Tablo 4.
Kardeş Sayısına Göre Sosyal Kabul Puanı

Kardeş Sayısı	N	%	Sosyal Kabul Puanı	Anlamlı Fark Çıkan Gruplar
Kardeşi Yok	120	8	67,2	Yok
1 – 2 Kardeş	761	54	69,1	
3 ve Daha Fazla	536	38	69,6	
TOPLAM	1417	100	69,1	

F(2-1414)= ,644; p> .01

Tablo 5'te ise, normal gelişim gösteren öğrencilerin özel gereksinimli kardeşe sahip olma durumuna göre özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabul puanı verilmiştir. Normal gelişim gösteren öğrencilerin özel gereksinimli kardeşe sahip olma durumlarının, özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabul düzeyini etkilemediği görülmektedir. Grupların puanları birbirine çok yakındır.

Tablo 5.
Özel Gereksinimli Kardeşe Sahip Olma Durumuna Göre Sosyal Kabul Puanı

Normal Gelişim Gösteren Öğrencinin Özel Gereksinimli Kardeşi Var mı?	N	%	Sosyal Kabul Puanı	Anlamlı Fark Çıkan Gruplar
Evet	54	4	68,8	Yok
Hayır	1350	96	69,4	
TOPLAM	1404	100	69,3	

F(1-1402)= ,042; p> .01

Tablo 6'da, normal gelişim gösteren öğrencilerin anne eğitim düzeyine göre özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabul puanları verilmiştir. Annesinin eğitim düzeyi üniversite olan grubun puanının diğer gruplara göre daha düşük olduğu görülmektedir. Ancak, gruplar arasındaki bu fark istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Farkın anlamlı çıkmamasında, gruplardaki katılımcı sayılarının dengeli olmamasının etkisi olduğu söylenebilir. Birçok araştırmada, eğitim düzeyi bağımlı değişken üzerinde olumlu katkı yapmasına karşın, bu çalışmada ters bir ilişki çıkmış olması, ilgi çekici bir durumdur. Bu duruma, bu araştırma kapsamında bir yorum getirilememiştir.

Tablo 6.
Annenin Eğitim Düzeyine Göre Sosyal Kabul Puanı

Annenin Eğitim Düzeyi	N	%	Sosyal Kabul Puanı	Anlamlı Fark Çıkan Gruplar
İlköğretim Mezunu ya da Daha Altı	1069	76	69,6	Yok
Lise	281	20	68,6	
Üniversite	66	4	65,6	
TOPLAM	1416	100	69,2	

F(2-1413)= 1,257; p> .01

Tablo 7'de ise, normal gelişim gösteren öğrencilerin baba eğitim düzeyine göre özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabul puanları verilmiştir. Grupların puanlarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Normal gelişim gösteren öğrencilerin babalarının eğitim düzeyi, özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabul düzeylerini etkileyen bir değişken olarak görünmemektedir.

Tablo 7.
Babanın Eğitim Düzeyine Göre Sosyal Kabul Puanı

Babanın Eğitim Düzeyi	N	%	Sosyal Kabul Puanı	Anlamlı Fark Çıkan Gruplar
İlköğretim Mezunu ya da Daha Altı	913	64	69,5	Yok
Lise	375	27	68,5	
Üniversite	126	9	69,3	
TOPLAM	1414	100	69,2	

F(2-1411)= ,322; p> .01

Tablo 8'de ise, normal gelişim gösteren öğrencilerin ailelerinin aylık gelirine göre özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabul puanları verilmiştir. Burada da, gelir ile sosyal kabul arasında çok düşük bir oranda da olsa doğrusal bir ilişkinin olmadığı; gelir düzeyi arttıkça sosyal kabul puanında kısmi oranda bir azalma olduğu görülmektedir. Gelir grubu üst olan grubun en düşük sosyal kabul puanına sahip olduğu; gelir grubu alt olan grubun en yüksek sosyal kabul puanına sahip olduğu görülmektedir. Ancak, gruplar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Bu ilginç denilebilecek sonuca ilişkin olarak, bu araştırma kapsamında bir yorum getirilememiştir.

Tablo 8.
Ailenin Aylık Toplam Gelirine Göre Sosyal Kabul Puanı

Ailenin Aylık Geliri	N	%	Sosyal Kabul Puanı	Anlamlı Fark Çıkan Gruplar
0 – 900 TL	859	61	69,8	Yok
901 – 2800 TL	479	34	68,3	
2801 TL ve Daha Fazla	63	5	67,4	
TOPLAM	1401	100	69,2	

F(2-1398)= 1,032; p> .01

5. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Normal gelişim gösteren öğrencilerin sınıflarındaki özel gereksinimli öğrencilere sosyal açıdan nasıl baktıklarını, özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabul düzeylerini ve sosyal kabul düzeyini etkileyen değişkenleri belirlemek amacıyla yapılan bu araştırmada, özel gereksinimli öğrencilerin normal gelişim gösteren akranları arasındaki sosyal kabul düzeylerinin orta düzeye yakın olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, okullarda, özel gereksinimli öğrencilerin sosyal kabullerinin önemli bir gündem maddesi olarak ele alınmasına gereksinim olduğuna vurgu yapar gibi görünmektedir.

Diğer yandan, cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi, kardeş sayısı, özel gereksinimli kardeşe sahip olma durumu, annenin ve babanın eğitim düzeyi ve ailenin gelir durumunun, normal gelişim gösteren öğrencilerin özel gereksinimli öğrencilere bakışını anlamlı derecede etkileyen özellikler olmadığı görülmektedir. Kargın ve Baydık da (2002), cinsiyet ve özel gereksinimli kardeşe sahip olma durumunun özel gereksinimli öğrenciye karşı olan tutumda değişime yol açmazken, sınıf düzeyinin ve engele ilişkin bilgi alma durumunun tutum üzerinde etkili olduğunu bulmuşlardır. Özel gereksinimli çocuğa sahip olma durumunun, öğretmen açısından da kaynaştırma ilişkin tutumu etkileyen bir değişken olmadığını gösteren araştırmalar vardır (Temel, 2000). Cinsiyet ve özellikle eğitim düzeyinin sosyal kabul üzerinde etkili çıkmamasının, beklentilerin uzağında bir durum olduğu söylenebilir. Altındağ İlçesi genelinde aynı grup üzerinde yapılan benzer bir çalışmada, özel gereksinimli öğrencilerin babasının eğitim düzeyinin öğrencinin sosyal kabulünde olumlu ve anlamlı bir artış sağladığı saptanmışken (Ayral ve diğ., 2013), bu çalışmada bu etkinin görülmemesinin, bu araştırma kapsamında açıklanamayan bir durum olduğunu söylemek olasıdır. Bu duruma neden olarak, başka çalışmalardan elde edilen bulgularda (Öncül ve Batu, 2005) değinildiği üzere, kaynaştırma uygulamalarına ilişkin olarak okul ve aile arasındaki işbirliğinin neredeyse hiç olmadığı ve ailelerin, kaynaştırma uygulamasının varlığından, yalnızca kaynaştırma sınıfına devam eden çocuklarının aracılığı ile haberdar olmalarının yarattığı bir sonuç olarak görülebilir.

Kaynaştırma uygulamalarının etkililiğinin artırılmasında, özel gereksinimli öğrenciler açısından önemli bir etken olarak gösterilen sosyal beceri kazandırılması ve akran desteğinin sağlanması (Scruggs ve Mastropieri (1994; Akt. Frederickson and Cline, 2002, 8; Metin, 1992; Sucuoğlu, 2005), özel gereksinimli öğrencilere dönük tutumu da olumlu yönde etkileyeceği beklenilmektedir. Dolayısıyla, okul ortamında kaynaştırma uygulamaları kapsamındaki normal gelişim gösteren ve özel gereksinimli öğrenciler için sosyal beceri kazandırmaya yönelik çalışmaların yapılması önerilebilir.

KAYNAKLAR

Aktaş, C. ve Küçüker, S. (2002). Bilişsel - duyuşsal odaklı bir programın ilköğretim öğrencilerinin fiziksel engelli yaşıtlarına yönelik sosyal kabul düzeylerine etkisinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 3*(2) 15-25

Aral, N. (2005). Entegre eğitim, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi,6* (2), 69-79.

Artan, İ. ve Balat, G. U. (2003). Okul öncesi eğitimcilerinin entegrasyona ilişkin bilgi ve düşüncelerinin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi,1*, 65-80.

Avcı, N. ve Mağden, D. (1999). *Öğretmen Adaylarının Özürlü Öğrencilerin Kaynaştırılmasına İlişkin Görüşleri,* IV.Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri, Eskişehir.

Ayral, M., Özcan, Ş., Can, R., Ünlü, A., Bedel, H., Şengün, G., Demirhan, Ş. ve Çağlar, K. (2013). *Kaynaştırma Öğrencilerinin Sosyal Kabul Düzeyleri*. ELMIS 2013 Uluslararası Özel Eğitim Kongresi 19-21 Haziran 2013, Akşehir.

Bıyıklı. L. (1989). *Bedensel Özürlü Çocukların Benlik Kavramı: Aile Kabul Düzeyi Açısından.* Ankara: Ankara ÜniversitesiBasımevi.

Cavkaytar, A. (2000). Zihin özel gereksinimlilerin eğitim amaçları, *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10* (1) 115-121.

Civelek, A. (1991). Zihinsel özel gereksinimli çocukların eğitiminde bütünleştirme yöntemi, *Eğitim ve Bilim, 11*(82).

Civelek, A. H., (1990). *Eğitilebilir Zihinsel Özürlü Çocukların Sosyal Kabul Görmelerinde Normal Çocukların Bilgilendirilmelerinin ve İki Grubun Resim-İş ile Beden Eğitimi Derslerinde Bütünleştirilmelerinin Etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çolak, A., Vuran, S. ve Uzuner, Y. (2013). Kaynaştırma uygulanan bir ilköğretim sınıfındaki sosyal yeterlik özelliklerinin betimlenmesi ve iyileştirilmesiçalışmaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 15(Özel Sayı)* 33-49

Darıca, N. (1992). Özürlü Çocukların Eğitiminde Entegrasyonun Önemi, *I. Ulusal Özel Eğitim Kongresi*(ss. 183-185). İstanbul: Ya-PA Yayınları.

Downing, J., Ryndak, D. &Clark, D. (2000). Paraeducators in inclusive classrooms: Their own perspective. Remedial and Special Education,21, 171-181, 10 Haziran 2013 tarihindehttp://www.uvm.edu/~cdci/parasupport/reviews/teacherengagement.pdfadresinden alınmıştır.

Eripek, S. (1992). Engelliler ve eğitimleri, *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 5*, 79-94.

Frederickson. N. ve T. Cline. (2002). Special Educational Needs, Inclusion and Diversity. Open University Press: Philadelphia.

Gözün, Ö. ve Yıkmış A. (2004). Öğretmen adaylarının kaynaştırma konusunda bilgilendirilmelerinin kaynaştırmaya yönelik tutumlarının değişimindeki etkililiği, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 5*(2) 65-77.

İzci, E. (2005). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Özel Eğitim Konusundaki Yeterlilikleri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 4*. (14) 106-114.

Kabasakal, Z., Girli, A., Okun, B., Çelik, N. ve Vardarlı, G. (2008). Kaynaştırma öğrencileri, akran ilişkileri ve akran istismarı, *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi,23*, 169-176.

Karasar, N. (1982). Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Yöntemler. Ankara.

Kargın, T. ve B. Baydık. "Kaynaştırma Ortamındaki İşiten Öğrencilerin İşitme Engelli Akranlarına Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 3 (2) 27-39

Kargın, T. (2003). Cumhuriyetin 80.yılında özel eğitim, *Milli Eğitim Dergisi, Sayı 160.*

Kargın, T. (2004). Kaynaştırma: tanımı, gelişimi ve ilkeler*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 5* (2), 1-13.

Kırcaali İftar, G. (1992). Özel eğitimde kaynaştırma, *Eğitim ve Bilim, 16,* 45-50.

Kırcaali-İftar, G. (1998). Özel gereksinimli bireyler ve özel eğitim,S. Eripek (Ed.), *Özel Eğitim*, (1-14) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Kuz, T. (2001). *Kaynaştırma Eğitimine Yönelik Tutumların İncelenmesi*. Uzmanlık tezi. Ankara: T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları: 17.

Metin, N. (1992). Okul öncesi dönemde özel gereksinimli çocuklar için kaynaştırma programları, *Özel Eğitim Dergisi, 1*(2), 34-36.

Metin, N. ve H.Ç. Güleç (1999). "İlköğretim Okullarındaki Eğitimcilerin Özürlü Çocuklarla Normal Çocukların Kaynaştırıldığı Programlar Hakkındaki Düşüncelerinin İncelenmesi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 3(1), 59-73.

Nal, A. ve Tüzün, I. (2011). *Türkiye'de Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitimin Durumu, Kaynaştırmanın/Bütünleştirmenin Etkiliğini Artırmak İçin Politika ve Uygulama Önerileri Projesi.* 07 Haziran 2013 tarihinde http://www.sabancivakfi.org/files/html/programlar/tghp/Tohum_Kaynastirma_Durum_Raporu.pdf adresinden alınmıştır.

Orel, A., Zerey, Z. ve Töret, G. (2004). Sınıf öğretmeni adaylarının kaynaştırmaya yönelik tutumlarının incelenmesi, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 5* (1), 23-33.

Orhan, M. (2010). *Okulöncesi Kaynaştırma Öğrencileriyle Normal Gelişim Gösteren Öğrencilerin Sosyal Beceri ve Problem Davranışlarının Düzeyi İle Öğretmenlerin Kaynaştırmaya İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi,* Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Öncül, N. ve S. Batu. (2005). "Normal Gelişim Gösteren Çocuk Annelerinin Kaynaştırma Uygulamasına İlişkin Görüşleri". Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 6 (2) 37-54.

Özürlülük Eğitimi: Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor Temel Araştırması, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 10.05.2011tarihinde http://www.ozida.gov.tr/arastirma/toplum_ozurlulugu_nasil_anliyor.pdf adresinden alınmıştır.

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (2006). Resmî Gazete. Yayım Tarihi:31.05.2006. Sayısı: 26184.

Rummel, J. F. (?). Eğitimde Araştırmaya Giriş. Çev. Rezan Taşçıoğlu. Mesleki ve Teknik Öğretim Kitapları No:11, Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara.

Sart, H., Ala H., Yazlık, Ö. ve Yılmaz, F.K. (2013) *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, 6-9 Temmuz 2004 İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.

Sucuoğlu, B. ve Diken, H. İ. (1999). Sınıfında zihin özel gereksinimli çocuk bulunan ve bulunmayan sınıf öğretmenlerinin zihin özel gereksinimli çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumların karşılaştırılması, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 2*(3), 25-39.

Sucuoğlu, B. ve Özokçu, O. (2005). Kaynaştırma öğrencilerinin sosyal becerilerinin değerlendirilmesi, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 6* (1), 41-57.

Sünbül, A. M. ve Sargın, N. (2002). *Okul Öncesi Dönemde Kaynaştırma Eğitimine İlişkin Öğretmen Tutumları: Konya İli Örneği,* XI. Eğitim Bilimleri Kongresi, 23-26 Ekim 2002. Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa, KKTC.

Temel, Z. F. (2000). "Okulöncesi Eğitimcilerinin Engellilerin Kaynaştırılmasına İlişkin Görüşleri" *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 18: 148 – 155.

York, J. & Tundidor, M. (1995). Issues raised in the name of inclusion: perspectives of educators, parents and studens. *Journal of Association for Persons With Severe Handicaps, 20* (1), 31-44.